

LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, JIŘÍ MALÍŘ (edd.), *Člověk na Moravě 19. století,*

Brno 2004, Centrum pro studium demokracie a kultury, 504 s.,
ISBN 80-7325-038-1

Vydavatelé sborníku *Člověk na Moravě 19. století* prohlašují v úvodu za svůj cíl „shromáždit pokud možno reprezentativní soubor studií o změnách, jimiž prošly vybrané sociální typy a profese v průběhu let 1789–1914“ (s. 5). Poukazují přitom na přístup německé a rakouské historiografie z poslední doby, v níž nepřestává vzrůstat zájem o vyklad historických procesů v 19. století prostřednictvím prožitků lidské existence jednotlivců v té době. Kupodivu však vydavatelé *Člověka na Moravě* nepovažují za potřebné zmínit se o dosud ojedinělém českém pokusu o podobný přístup.¹ Je ale samozřejmé, že srovnání obou českých počínů – člověka českého středověku a člověka na Moravě 19. století – by těžko mohlo přispět k vzájemné inspiraci autorů co do pramenů a metody, nutně navzájem odlišných. Jenže jde-li autorům o vystižení změn v duchovním i materiálním životě, jimiž prošly vybrané sociální typy a profese od konce 18. století do první světové války, možná by je mělo také zajímat, k jakým změnám alespoň rámcově došlo v myšlenkovém světě lidí v českých zemích od středověku do konce 18. století. K tomu, abychom mohli studovat jakoukoli změnu v životních podmínkách či v myšlenkovém světě, je především třeba znát tyto podmínky a tento svět v celém studovaném období. Je nabíledni, že možnost poznatelnosti je pro historika jiná v dějinách středověku a jiná v 19. století.

Vydavatelé *Člověka na Moravě* se domnívají, že uniknou těmto metodologickým problémům, když budou autory sborníku nabádat k zařazení biogramů jednotlivých sociálních typů a profesí. Prý díky tomu „jednak získaly studie na čtivosti, jednak se otevřela možnost analyzovat detailněji mentální bariéry svazující jednotlivé sociální typy a profese a zamyslet se také nad okolnostmi, které konkrétní osoby vedly k překonání těchto bariér“ (s. 6). Domnívají se, že zařazením biogramů zdokonalí jednotnost přístupu k stanovené základní otázce sborníku. Zvláštní pozornost věnovanou životopisům vybraných postav dokonce považují za zlepšení ve srovnání s německým metodologickým vzorem.² Z českých vzorů jsou pro vyda-

vatele *Člověka na Moravě* nejvíce inspirující studie opavského kolektivu kolem Jany Machačové a Jiřího Matějčka a činnost pražských historiků kolem Václava Ledvinky a Jiřího Peška (s. 6). Se vzory přijímají však i některé postoje těchto historiků vůči možnostem využití historických pramenů k sociálním dějinám 19. století v českých a moravských archivech. Například souhlasí s domněnkou Jany Machačové a Jiřího Matějčka o příčinách „výrazného deficitu české historiografie v tématu středních vrstev“,³ který prý je způsoben nedostatečným rozsahem základního výzkumu v této oblasti. Vydavatelé *Člověka na Moravě* se domnívají, že jejich sborník je schopen tento deficit zmenšit pestrostí výběru reprezentantů jednotlivých sociálních skupin, bohužel však již neříkají, nakolik biogramy různých profesí umožňují vybrat sociální typy. Pro typologii je nutné disponovat rovnoměrnějším počtem individuálních případů ve všech sociálních skupinách, než mohli autoři nalézt v pramenech k 19. století. Tam totiž platí dost obecně, co si již dávno uvědomili sociologové, často na rozdíl od historiků a etnografů, že totiž v pramenech biografické povahy mluví jen někteří jednotlivci sami za sebe, kdežto za jiné a o jiných je třeba vypovídat, chceme-li znát jejich biogram.⁴ Navíc ani nejpříjemněji míněné individuální životopisy patrně nemohou být zcela objektivní. Ten, kdo je dostatečně vzdělaný, aby svým vzpomínkám dal nějakou literární formu, mívá obvykle i přístup k informacím o tom, co se v jeho době a jeho sociální skupině po životopisci žádá. A pokud se cítí být příslušníkem nějaké sociální skupiny, uvědoměle či neuvědoměle podbarvuje svůj vlastní individuální prožitek názory přijatými z různých ideologií. A ten, kdo není schopen své vzpomínky sepsat, zase odpovídá na otázky, které jsou formulovány zájmem a představami tazatele, a nikoli individua, o něž se jedná.

Nepochybuji o tom, že vydavatelé sborníku jsou si vědomi těchto metodologických úskalí využití biogramů. V úvodu mluví o nutnosti pečlivé analýzy a kritiky. Nepovažují ale za nutné se zmínit alespoň v náznaku o dosavadním vývoji metod základního výzkumu k sociálním dějinám. Domnívám se však, že se nelze odvolávat na nedostatek základního výzkumu tam, kde již dávno proveden byl, ale s negativními výsledky. Když byl před dvaceti či třiceti lety v hlavních historických školách opuštěn kvantitativní výzkum v státních statistikách povolání 19. století ve prospěch kvalitativního přístupu autobiografií a biografií k typologii jednotlivých společenských skupin, bylo metodology historikům slibováno, že se jim dostane do ruky nástroj, jak studovat sociální struktury obyvatelstva nikoli pohledem státu,

1 MARTIN NODL, FRANTIŠEK ŠMAHEL (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

2 UTE FREVERT, HEINZ-GERHARD HAUPT (edd.), *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main-New York 1999.

3 JANA MACHAČOVÁ, JIŘÍ MATĚJČEK, *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950*, Opava 2001, s. 9.

4 *La biographie. Usages scientifiques et sociaux. Travaux de science politique* 27/1994 – monotematické číslo francouzského časopisu *Politex*.

nýbrž vlastníma očima jednotlivců, či ještě lépe vzájemnými postranními pohledy svých bližních. Domnívám se, že příliš nepřeháním, když označím *Člověka na Moravě 19. století* za uvědomělý či neuvědomělý důsledek tohoto očekávání.

Sborník je v každém případě úctyhodným dílem, na němž se účastnilo několik generací historiků. Nejmladší je narozena v roce 1976, nejstarší je narozen roku 1930. Je sympatické, že ať jde o renomované a už osvědčené specialisty v oboru sociálních dějin nebo teprve o jejich adepty, všichni se věnovali zadané otázce se stejnou ctížádostí dokázat, co v oboru znají. I když biogram či několik biogramů představitelů reprezentované skupiny nikde nechybí, přece nejcennějším výsledkem snažení autorů sborníku je široké využití archivních pramenů, mnohde zde využitých poprvé. Bohatství sebraného materiálu se vydavatelé snažili schematizovat rozdělením do profesních skupin. Nositeli modernizace se jim zdáli být „Manifakturista“ (Bohumír Smutný), „Velkopodnikatel“ (Aleš Zářícký), „Inženýr“ (Milan Myška), „Lékař“ (Andrea Pokludová), „Advokát“ (Jiří Malír), „Učitel“ (Jitka Padrnosová), „Představitel obecní samosprávy“ (Lukáš Fasora), „Dělnický funkcionář“ (Jiří Pokorný) a „Mlynář“ (Martin Markel). Lidé v rozmanitých kontaktech s moderní dobou měli být „Rolník – Haná“ (Pavel Pospěch), „Rolník – Vysočina“ (Pavel Novák), „Vinař“ (Martin Markel), „Lesník“ (Gustav Novotný), „Hostinský“ (Karel Altman), „Služka“ (Naďa Machková Prajzová), „Žena ze středních vrstev“ (Jana Macháčová), „Soukromý úředník“ (Andrea Pokludová), „Státní úředník“ (Aleš Vyskočil) a „Četník“ (Lubomír Uhlír). Reprezentanty předmoderních časů byli prý „Šlechtic“ (Radmila Slabáková), „Voják“ (Dušan Uhlír), „Živnostník“ (Jiří Matějček), „Vysoký klerus“ (Tomáš Černušák), „Katolický kněz“ (Jiří Hanuš), „Evangelický duchovní“ (Zdeněk Fišer) a „Rabín“ (Soňa Nezhodová). Konečně ve čtvrté skupině reprezentovali lidi na okraji „Kočovní herec“ (Pavel Marek), „Cizinec“ (Zdeňka Stoklásková), „Kriminálník“ (Dušan Uhlír) a „Rom – cikán“ (Ctibor Nečas).

Z pouhého výčtu témat sborníku však nelze dělat dalekosáhlé závěry. Bylo by ale pro čtenáře recenze příliš zatěžující, kdybychom se pokusili vyjmenovat a rozebrat všechny minibiografie či biogramy jednotlivých osob. Účast téměř třiceti autorů považují vydavatelé sborníku za metodologicky přínosnou a téměř se v úvodu omlouvají za to, že v několika málo případech byli nuceni svěřit více profesí či typů jednomu autorovi. Naproti tomu se ale domnívám, že by bylo ideálem, byť nesplnitelným, kdyby celý sborník mohl shrnout jediný autor. Pouze z jediného hlediska je totiž možná jakási syntéza fungování společnosti složené z jednotlivců i skupin navzájem se lišících téměř ve všem s výjimkou společného osudu člověka na Moravě v 19. století. Zejména však, pokud si vydavatelé vytkli za hlavní úkol vytipovat změny, jimiž prošly vybrané sociální typy a profese v průběhu let 1789–1914. Jedině srovnáním jednotlivých biogramů z jediného úhlu pohledu je možné poznat dynamiku těchto změn. Mimo to by ideální jediný pozorovatel

mohl využít bohatství shromážděných údajů tím, že by je aplikoval na více úrovních. Například ve studii „Lékař“ by uplatnil líčení nemoci a smrti ze vzpomínek jiných profesí a typů, třeba z paměti služky v rodině Leoše Janáčka, které původně nevznikly pro drastičnost podobných zážitků, nýbrž díky vědomí o vzácnosti Janáčkovy uměleckého díla. I obraz Janáčkovy ženy Zdeňky se odráží v pamětech služky jako svědectví nejen o jejím vztahu k Janáčkovi, nýbrž i o stěžejních ekonomických i společenských problémech středostavovské rodiny na Moravě na přelomu 19. a 20. století. Přitom jsou velmi známé a často v českých sociálních dějinách užívané vzpomínky služky u Janáčků do sborníku zařazeny jako svědectví o postavení služebnictva. Tomuto účelu však mohou sloužit jen zdůrazňováním rozdílu od většinových případů služby v domácnosti, známých z jiných pramenů či z literatury. Biogram tedy neslouží zamýšlenému účelu, ale lze jej s úspěchem využít pro odhalení dalších, často předem neočekávatelných souvislostí.

S podobnými vztahy biogramů k popisovanému osudu a k osudům zařaditelným do úplně jiného a původně nepředpokládaného sociálního prostředí se ve sborníku setkáváme dost často. Například profesní zkušenosti „Hostinského“ lze vidět i skrze životní postoje jeho různorodých zákazníků. Téměř všechny ve sborníku popisované osudy jsou takto navzájem propojitelné, dokonce i zločince a jeho oběti. Šlechtic podnikatel jistě nebudoval průmyslové závody za osobní účasti ve výrobním procesu jako řemeslník, který to dotáhl na továrníka. Soukromý úředník, který byl manažerem šlechticova velkopodnikání, patřil k elitám společnosti spíše než lékař bez pacientů a advokát bez klientů. Protože nelze tímto způsobem vážít účast každé profese v mnohoznačných vztazích zaměstnanců a zaměstnavatelů, začátečníků a lidí na vrcholu kariéry, lidí v produktivním věku a přestárých, vlastníků a nemajetných, patrně není možné stanovit přesnou hranici mezi tzv. dolními a středními vrstvami společnosti 19. století. Kdyby to bylo snadné, již dávno by žádný deficit české historiografie v tomto ohledu neexistoval. Bude na čtenáři *Člověka na Moravě 19. století*, aby posoudil, zda mu tento sborník pomůže orientovat se ve společenských vztazích 19. století v českých zemích, i když Morava jím získává jistý náskok před Čechami. Je třeba souhlasit s vydavatelem, kteří v úvodu poukazují na rozmanitost životních podmínek lidí na Moravě v 19. století. Patrně však právě tato rozmanitost inspirovala snahu autorů co nejlépe se vyrovnat s tak velkou kontrastností na poměrně malém, a proto lépe oživitelném prostoru. Už jen proto je užitečné pro specialistu i pro laika si *Člověka na Moravě v 19. století* přečíst.

Pavla Horská